

De Macro Economische Verkenning 1983 en het perspectief van de lange termijn

DR. A. B. T. M. VAN SCHAIK*

De internationale conjunctuur heeft zich na de tweede olieprijschok van 1979/1980 niet hersteld. Dit drukt in hoge mate een stempel op de economische ontwikkeling in Nederland. Bij die ongunstige internationale invloed voegen zich in ons land nog enkele specifieke verschijnselen die de economische crisis verdiepen, zoals de hoge jeugdwerkloosheid, de buitengewoon sterke groei van de beroepsbevolking en het tegenvallen van de aardgasopbrengsten. De economische vooruitzichten, zoals die worden beschreven in de *Macro Economische Verkenning 1983*, zijn dan ook in mineur. In dit artikel worden deze vooruitzichten besproken en worden ze geplaatst in het perspectief van de lange termijn. Daarbij is vooral van belang hoe de groeivoet zich ontwikkelt en welke wijzigingen in de categoriale inkomensverdeling kunnen worden verwacht. De auteur presenteert spoorboekjes waarin de ontwikkeling op lange termijn van de belangrijkste economische grootheden wordt beschreven. Wanneer de loonvoet onder invloed van de hoge werkloosheid blijft dalen, zoals de auteur verwacht, kan op den duur het evenwicht op de arbeidsmarkt zich herstellen.

1. Inleiding

Meer dan ooit moeten de economische verkenningen voor ons land in samenhang worden gezien met de te verwachten internationale ontwikkelingen. Nimmer ook is het Centraal Planbureau zo behoedzaam te werk gegaan als in de *Macro Economische Verkenning 1983* 1): de vooruitzichten voor 1983 blijken een duplicaat te zijn van het beeld dat zich voor het lopende jaar aftekent. De werkloosheid zal nogmaals met 150 à 170.000 arbeidsjaren oplopen, aangezien de werkgelegenheid wederom met 80 à 100.000 arbeidsjaren daalt, bij een toeneming van het arbeidsaanbod van circa 70.000 arbeidsjaren 2).

De nieuwe kerngegevens zijn hier in tabel 1 opgenomen. Deze

tabel bevat de realisaties voor de jaren 1977-1981 en de vooruitzichten van 1982 en 1983. In de laatste kolom staan enkele cijfers uit de nota *De Nederlandse economie in 1985*, die nu al bijna 2 jaren oud is.

* De auteur is wetenschappelijk hoofdmedewerker algemene economie aan de Katholieke Hogeschool Tilburg.

1) Centraal Planbureau, *Macro Economische Verkenning 1983*, 's-Gravenhage, september 1982, verder aan te duiden als de *MEV 1983*.

2) Het CPB noemt de volgende werkloosheidscijfers (in manjaren): 385.000 (1981), 540.000 (1982) en 690.000 (1983). Deze 690.000 is het aantal volgens de oude definitie. Een ruimere definitie voegt daaraan nog eens 100.000 toe.

Tabel 1. Kerngegevens 1977-1985 a)

	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1980/85
	Mutaties t.o.v. voorgaande jaar in procenten							
<i>Veronderstellingen</i>								
Volume wereldhandel	3,9	7,0	8,5	2	- 1	2	2,5	3,8
Prijnspeil goederenimport (in gld.)	2,9	- 2,2	11,1	15	16,5	2,5	2,5	7
Concurrerend uitvoerprijspeil (in gld.)	- 0,4	- 1,5	11,5	17,5	19,5	2,5	2,5	7
Volume materiële overheidsconsumptie		9,4	4,1	- 1	0	- 2,5	2,5	2,5
Volume overheidsinvesteringen	- 11,6	- 4,2	- 4,6	5	- 3	- 1	- 2,5	0,5
Volume investeringen in woningen	15,9	1,5	- 6,6	3	- 12	- 5	- 4	0,5
<i>Resultaten</i>								
Werkgelegenheid in bedrijven b)	- 0,2	0,5	1	0,5	- 1,5	- 2	- 2	- 0,8
Loonsum per werknemer in bedrijven	8,3	7,2	6,3	6	4	6,5	4,5	8
Prijnspeil particuliere consumptie	6	4,5	4,5	7	6,5	6	4,5	6,5
Prijnspeil goederenimport	3,1	- 2,0	8,7	13,5	16	5	2,5	7
Volume particuliere consumptie	4,4	4,4	2,2	- 0,5	- 2,5	- 2	- 3	0,5
Volume bruto investeringen bedrijven	18,4	5,3	1,8	- 7	- 12,5	- 5	2	1
Volume goederenimport	- 1,7	2,9	9,9	1	0,5	2,5	3	3,5
Volume goederenimport	2,4	5,9	6,8	- 1,5	- 7,5	2	2	2,5
Productievolumen bedrijven	2,3	2,7	1,8	1	- 1	- 1	0	1,5
Arbeidsproductiviteit in bedrijven	2,5	2,2	0,8	0,5	0,5	1	2	2,3
Reële arbeidskosten c)	3,7	1,4	3,0	3,5	1,1	- 1,2	0,9	2,3
Arbeidsinkomensquote d)	1,2	- 0,8	2,2	3,0	0,6	- 2,2	- 1,1	0

a) De gegevens voor 1977 tot en met 1979 zijn ontleend aan het *Centraal Economisch Plan 1982* en voor de jaren 1980 tot en met 1983 aan de *Macro Economische Verkenning 1983*. De cijfers in de laatste kolom zijn ontleend aan *De Nederlandse economie in 1985*.

b) Berekend als het verschil tussen de groeivoet van de produktie en de groeivoet van de arbeidsproductiviteit.

c) Berekend als de som van de groeivoet van de arbeidsinkomensquote en de groeivoet van de arbeidsproductiviteit. Deze cijfers zijn niet helemaal zuiver omdat de arbeidsproductiviteitscijfers ook die van aardgas bevatten en de arbeidsinkomensquote zonder de aardgassector is gedefinieerd.

d) Berekend uit de vergelijking van niveaus.

De tabel laat duidelijk zien dat de cijfers voor 1983 in hoge mate met die voor 1982 overeenstemmen 3). Zo valt het op dat de buitenlandse prijzen in beide jaren met 2,5% toenemen, waarbij geen verschillen tussen in- en uitvoermarkten optreden. De binnenlandse inflatie ligt hierboven, zij het dat het tempo in 1983 enigszins afzwakt. Anders dan in de jaren 1980 en 1981 lopen de lonen (de groeivoet van de loonsom per werknemer in bedrijven) niet achter bij de prijzen (de groeivoet van het prijspeil van de particuliere consumptie). Opvallend is ook dat de arbeidsinkomensquote in de jaren 1982 en 1983 daalt ondanks de trage groei van de produktiviteit. Kennelijk is er — in termen van de reële arbeidskosten — volop loonmatiging. Daar staat tegenover dat de som van collectieve lasten en financieringstekorten nog iets oploopt, namelijk tot circa 70% van het nationale inkomen 4). Niet alleen het overheidsbudget, ook de betalingsbalans blijft onevenwichtig; voor 1983 is de verwachting dat het overschot op de lopende rekening zelfs nog groter zal zijn dan in het huidige jaar 5). Deze onevenwichtigheden gaan gepaard met een (verdergaande) daling van de koopkracht, die tot uitdrukking komt in het teruglopen van het volume van de particuliere consumptie. Ook de investeringen dalen, zelfs in 1983, mits enkele grote projecten, zoals de investeringen in vliegtuigen, buiten beschouwing worden gelaten. De uitvoergroei ten slotte, lijkt zich conform het — overigens trage — verloop van de wereldhandel te kunnen handhaven.

Alles bijeen is de groei van de produktie van bedrijven er dus uit. Dit is al enkele jaren het geval en ten aanzien van 1983 luidt de verwachting niet anders. Over de vooruitzichten ná 1983 wordt in de *MEV* met geen woord gerept 6). Ook worden er geen verbanden gelegd met bestaande middellange-termijnverkenningen, zoals die in *De Nederlandse economie in 1985* 7). Dit valt te betreuren. Het is duidelijk dat het CPB met deze *MEV* een voorzichtige koers vaart. Kennelijk is er voor gewaakt de thans nog ongepubliceerde prognoses ten behoeve van de kabinetsformatie bij voorbaat in de wielen te rijden. Dat zij dan zo. Deze gang van zaken ontslaat het CPB echter niet van de verplichting de voorspellingen van 1983 te zijner tijd ook publiekelijk in het spoor te brengen met de vooruitzichten op langere termijn. In dit artikel lopen wij hierop enigszins vooruit. Daarbij beginnen we met een korte schets van de situatie in het buitenland.

2. Het buitenland

Sinds de oliecrisis van oktober 1973 is de wereldeconomie met twee krachtige olieprijschokken geconfronteerd, de eerste in 1974 en de tweede in 1979/1980. Deze impulsen hebben aanzienlijke ruilvoetverliezen opgeroepen die — vanwege de starheden in de loonvorming en de koppeling van een groot aantal collectieve voorzieningen aan de lonen — zijn afgewenteld op de overige inkomens in de marktsector 8). Deze afwentelingstendenties zijn in vrijwel alle landen van de westerse geïndustrialiseerde wereld opgetreden. Vanwege de sterk gewijzigde factorprijsverhoudingen is inmiddels veel industriële capaciteit weggesaneerd en is de groeivoet van de uitbreidingscapaciteit het nulpunt dicht genaderd. Er wordt weliswaar nog altijd geïnvesteerd, maar het aantal hieraan verbonden arbeidsplaatsen weegt niet op tegen de liquidatie van oude arbeidsplaatsen die almaar doorgaat 9).

De stagnatie in de groei van de industriële capaciteit is niet uitsluitend toe te rekenen aan de steeds onevenwichtiger verdeling van de factorinkomens. De vraaguitval, die op wereldschaal is opgetreden, is hieraan eveneens debet. Daarbij springt de scherpe terugval van de vraag naar investeringsgoederen in het oog, vooral in de jaren na de tweede olieprijschok. Minder doorzichtig zijn de effecten van de verplaatsingen van oliedollars. Waarschijnlijk zijn deze voor een gedeelte verstrikt geraakt in het schuldenweb van de derde-wereldlanden. Deze landen zijn thans in zodanige moeilijkheden geraakt dat zij nauwelijks meer toekomen aan het importeren van producten uit de industriële wereld. Ook deze ontwikkeling draagt bij tot het internationaal te kort schieten van de effectieve vraag.

De internationale conjunctuur is er na de schok van 1979/1980 niet meer bovenop gekomen. Ook voor 1983 wordt geen (duidelijk) herstel verwacht. In dit verband is het volgende

zinnetje uit de *MEV* tekenend 10): „In de meeste landen is de stemming de afgelopen maanden opmerkelijk verslechterd”. Kennelijk worden de orderportefeuilles minder aangevuld dan in het begin van dit jaar is verwacht. Toch blijft het CPB gematigd optimistisch; het rekt voor de industriële wereld als geheel namelijk op een groei van 2% in 1983 tegenover een nulgroei in het huidige jaar. Dit is onder meer gebaseerd op de verwachting dat voor vele bedrijven de noodzaak gaat dringen om uitgestelde vervangingsinvesteringen te effectueren. Daarnaast rekt het CPB op een — tenminste tijdelijk — stimulerend effect van diverse recente investeringsregelingen. Ook de economische politiek speelt in de vooruitzichten dus een rol.

De laatste jaren is in vele landen een keynesiaans-neoklassiek beleid gevoerd. Zo'n beleid hebben wij een aantal jaren geleden als volgt getypeerd 11): „Het ligt voor de hand om de komende jaren maatregelen te nemen ter bevordering van de vraag, maar neoklassieke inzichten geven hierbij — noodgedwongen — wel de richting aan. Men zal het dan vooral in die richting moeten zoeken, waarbij positieve bezettingsgraaddefecten in ieder geval *niet* gepaard gaan met door dezelfde maatregelen geïnduceerde negatieve arbeidsplaatseneffecten”. Intussen is de omschrijving van zo'n synthese-beleid iets vager of zo men wil algemener geworden, getuige de volgende passage in de *MEV* 12): „Bij de dosering van conjunctuur-stimulerende maatregelen wordt de uiterste voorzichtigheid betracht, uit bezorgdheid dat de noodzakelijke structurele aanpassingen aan de aanbodzijde van de economie anders geen voortgang zullen vinden”.

De dosering van keynesiaanse en neoklassieke elementen is niet overal evenwichtig geweest. In de Verenigde Staten en Engeland bij voorbeeld, was het beleid overwegend aanbod-gericht, terwijl de Franse economische politiek in hoofdzaak op de vraagzijde was toegespitst. De eenzijdigheid is deze landen ook opgebroken. Bovendien gooide de monetaire politiek — vooral die van de Verenigde Staten — roet in het eten. Het CPB laat daarover geen misverstanden bestaan 13): „De restrictieve monetaire koers heeft geleid tot extreem hoge rentestanden in de Verenigde Staten, met name nadat tegen het einde van 1979 werd overgegaan op een directe beïnvloeding van de geldhoeveelheid. (...) De voortdurende hoge rentestanden kunnen als voornaamste oorzaak worden gezien van het inzakken van de Amerikaanse volumeconjunctuur. Als gevolg van de verminderde bedrijvigheid blijven de belastingontvangsten ver achter bij de officiële ramingen en is het financieringstekort van de federale overheid snel toegenomen. De laatste maanden werd duidelijk dat zonder aanvullend beleid de tekorten in de nabije toekomst tot onaanvaardbare hoogte zouden oplopen. (...) Lange tijd zagen de Europese monetaire autoriteiten zich gedwongen hun rentebeleid af te stemmen op de ontwikkelingen in de Verenigde Staten”.

3) De tabel bevat „veronderstellingen” en „resultaten”. Voor een elementaire uiteenzetting over de samenhangen hiertussen zij verwezen naar A. van Schaik, *Inleiding tot de empirische macro-economie, deel 1*. Groningen, 1981.

4) De belastingdruk daalt iets, namelijk van 29,1% in 1982 naar 28% in 1983. De aandelen van de niet-belastingmiddelen en van het financieringstekort in het nationale inkomen blijven gelijk, namelijk respectievelijk 7,9 en 10%. Daarentegen stijgt de sociale-premiedruk met 2 procentpunten.

5) Het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans loopt op van f. 14 mrd. in 1982 naar f. 19 mrd. in 1983.

6) De *MEV* bevat op één onderdeel prognoses die verder gaan dan 1983: in tabel III.8 op bladzijde 58 wordt de trendmatige groei van het arbeidsaanbod tussen de jaren 1980 en 2000 beschreven.

7) Centraal Planbureau, *De Nederlandse economie in 1985*, 's-Gravenhage, 1981. Deze nota is in de eerste maanden van het vorige jaar samengesteld.

8) In de *MEV* 1983 (bladzijde 41 e.v.) is een informatief paragraafje over „starheden in de loonvorming” opgenomen.

9) Dit proces is inmiddels ook tot het opinieklimaat doorgedrongen, getuige het feit dat de beroering over de sluiting van een bedrijf met 100 werknemers tegenwoordig in het niet valt bij het enthousiasme dat een nieuwe vestiging met 100 arbeidsplaatsen oproept.

10) *MEV* 1983, op. cit., blz. 29.

11) A. van Schaik, Neo-keynesiaans en neoklassiek: wel een onderscheid maar geen tegenstelling, *ESB*, 1 februari 1978, blz. 108.

12) *MEV* 1983, op. cit., blz. 28.

13) *MEV* 1983, op. cit., blz. 32 en 33.

De Amerikaanse geldpolitiek is vooral bedoeld geweest „om de inflatieverwachtingen in te dammen en daarmee de voorwaarden te scheppen voor een duurzaam herstel van de economische groei”. Van dit laatste is — tot op dit moment — niets terechtgekomen. Eerder is het zo dat de hoge reële rentestanden een aanhoudende druk hebben gelegd op het investeringsklimaat, waardoor internationaal gezien een belangrijke vraaguitval is opgetreden.

In de Europese landen nemen de financieringstekorten van de overheidssector al verschillende jaren in belangrijke mate toe. Deze ontwikkeling moet vooral worden toegeschreven aan het achterblijven van de inkomsten van de overheden bij de ramingen. (De economische groei van de jaren 1981 en 1982 werd bij het opstellen van de begrotingen telkens overschat.) Doch daarnaast hebben ook de „crisis-endogene” stijgingen van bepaalde uitgavencategorieën, zoals de rente, de overheden parten gespeeld. In verschillende landen, zoals België, Denemarken, Italië en ons land, lijken de financieringstekorten inmiddels tot onaantvaardbare hoogte te zijn gestegen. Dit weerhoudt deze landen van het voeren van een expansief budgettair beleid, waar voor ons land blijkt dat enkele specifieke verschijnselen de crisis scherper maken dan elders.

3. Het binnenland

Het zal duidelijk zijn dat ons land een onlosmakelijk deel is van een wereld met oplopende werkloosheidscijfers, dalende bezettingsgraden, stagnerende investeringen en omvangrijke financieringstekorten. Wij nemen dus geen uitzonderingspositie in, zij het dat sommige crisisverschijnselen zich bij ons scherper aftekenen dan elders, terwijl tegelijkertijd de positie van de betalingsbalans almaar beter wordt.

Wat de crisisverschijnselen betreft, kan in de eerste plaats worden gewezen op het feit dat de jeugdwerkloosheid in ons land hoger is dan in het buitenland. In het gehele OESO-gebied is ongeveer een vijfde deel van het arbeidsaanbod beneden 19 jaar zonder werk, tegenover een derde deel in Nederland 14). De verslechtering van de relatieve arbeidsmarktposities van jeugdigen ten opzichte van ouderen vond bij ons in het midden van de jaren zeventig plaats, ná de invoering van het minimumjeugdloon in 1974. In de jaren na 1978 is de relatieve positie vrijwel gelijk gebleven. De slechte verhouding is dus gestabiliseerd. Als mogelijke oorzaak daarvan wordt in de *MEV* op de toenemende discrepanties in vraag en aanbod op de arbeidsmarkt gewezen 15).

In de tweede plaats is de groei van de beroepsbevolking bij ons sinds 1980 belangrijk hoger dan in de rest van West-Europa 16). In de periode 1981-1986 groeit onze beroepsbevolking naar verwachting met gemiddeld 1,5% per jaar, tegenover bij voorbeeld 0,3% in België, Frankrijk en Zwitserland en -0,25% in West-Duitsland (1% is ten onzent circa 50.000 arbeidsjaren). Deze „eigenaardige” ontwikkeling van het arbeidsaanbod speelt ons trouwens al geruime tijd parten bij het op juiste waarde schatten van de werkloosheidscijfers. In de jaren zeventig nam het aantal beroepsgeschikten met ruim 1 miljoen personen toe. Toch steeg de beroepsbevolking slechts met circa een vijfde gedeelte hiervan. Tussen deze cijfers zitten natuurlijk de deelnemingspercentages. Deze zijn in de loop van de jaren zeventig gedaald, vooral door de toeneming van de onderwijsdeelneming en de arbeidsongeschiktheid. Deze veranderingen hebben het werkloosheidsprobleem jarenlang versluierd. Waar nog bij komt dat de overheid in dezelfde tijd meer dan 100.000 ambtenaren extra heeft aangetrokken. Dit laatste cijfer — gevoegd bij de daling van de werkgelegenheid in bedrijven — beschrijft de toeneming van de werkloosheid in de jaren zeventig, om precies te zijn van 55.000 arbeidsjaren in 1970 naar 225.000 in 1979 17). Dit is dus weinig, als we daar de feitelijke ontwikkeling van de bevolkingsomvang en -samenstelling achter denken.

In de jaren tachtig zal het aantal beroepsgeschikte personen wederom met meer dan 1 miljoen toenemen. (In deze prognose is onlangs een belangrijke bijstelling naar boven opgenomen. Volgens de *MEV* is nu rekening gehouden met buitenlandse migratie en met hogere geboorte- en lagere sterftcijfers, waardoor de groei van de beroepsbevolking zich óók in de jaren negentig zal voortzetten 18). Anders dan in het afgelopen decennium zijn

in de deelnemingspercentages de komende jaren geen grote veranderingen te verwachten 19). Dit betekent dat zich in de periode 1981-1990 circa 700.000 arbeidsjaren op de arbeidsmarkt zullen aandienen. Met dit cijfer achter de hand is het niet moeilijk om te voorspellen dat de werkloosheid binnen de kortste keren tot boven de 1 miljoen zal oplopen. In vergelijking met andere landen verscherpt de ontwikkeling van het arbeidsaanbod dus het probleem van een tekort aan arbeidsplaatsen 20).

In de derde plaats moet worden gewezen op de aardgasproblematiek. De uitvoer van aardgas is de afgelopen jaren aanzienlijk gedaald. Voor het komende jaar is verondersteld dat het volume van de uitvoer van aardgas „niet stijgt” 21). Daardoor blijven de niet-belastinginkomsten van de overheid in belangrijke mate achter bij de oorspronkelijke meerjarenramingen, met alle gevolgen van dien voor het financieringstekort.

De sterk verminderde uitvoer van aardgas heeft de positie van de lopende rekening van de betalingsbalans niet ontwricht. Integendeel! Het tekort van f. 4,9 mrd. in 1980 is omgeslagen in een overschot van f. 8,2 mrd. in 1981 dat naar verwachting verder zal oplopen tot f. 14 mrd. in 1982 en f. 19 mrd. in 1983 22). Deze ontwikkeling kan worden begrepen door naar tabel 1 terug te zien. In 1981 zijn kennelijk belangrijke terreinwinsten geboekt op de buitenlandse markten, want de groei van het volume van de goederenuitvoer liep met 1,5 procentpunt vooruit op de relatieve verandering van de wereldhandel. Voor 1982 en 1983 lijkt een consolidatie van de bereikte posities in het verschiet te liggen. In het lopende jaar wordt daarbij nog geprofiteerd van aanzienlijke ruilvoetwinsten. De uitvoerprijzen stijgen namelijk met 5%, terwijl voor de invoerprijzen een groeivoet van 2,5% kan worden genoteerd.

Ook de ontwikkeling van de invoer draagt bij aan het toemenen van de overschotten op de lopende rekening. De groei van de invoer van goederen blijft nu al jaren achter bij die van de uitvoer. Dit is geen gunstige ontwikkeling, want het is vooral de verminderde vraag naar investeringsgoederen die hieraan debet is. (Onze outillage en transportmiddelen worden immers voor het merendeel in het buitenland betrokken.) In de periode 1979/1982 daalden de investeringen in outillage met 4,5% per jaar en die in transportmiddelen zelfs met gemiddeld 11,5% per jaar. Als de investeringen in vliegtuigen en een project „in de sfeer van modernisering van de raffinage-capaciteit” buiten beschouwing worden gelaten, is ook voor 1983 een daling te verwachten van de investeringen in outillage en transportmiddelen 23). Waaraan kan worden toegevoegd dat ook de daling van de investeringen in bedrijfsgebouwen (12% per jaar in 1979/1982) zich het komende jaar doorzet.

De investeringen van vandaag zijn de basis van de productiecapaciteit van morgen. Het ziet er naar uit dat deze basis erg smal wordt 24). Daarmee liggen — per hoofd van de bevolking gerekend — aanzienlijke materiële welvaartsdalingen in het verschiet, te meer ook omdat het er op lijkt dat minder outillage in stand wordt gehouden dan de gematigde ontwikkeling van de reële arbeidskosten toelaat. Daarmee zijn we bij de vooruitzichten die verder reiken dan het jaar 1983.

4. De groei

In de jaren vijftig en zestig groeide de produktie van bedrijven gemiddeld met meer dan 5% per jaar. De groei van de produk-

14) *MEV* 1983, op. cit., blz. 14.

15) *MEV* 1983, op. cit., blz. 60.

16) *MEV* 1983, op. cit., blz. 59.

17) *CEP* 1980, blz. 209. De begrippen „manjaren”, „mensjaren” en „arbeidsjaren” zijn synoniem.

18) *MEV* 1983, op. cit., blz. 58.

19) Bij ongewijzigd beleid ten aanzien van de VUT enz. Volgens de nieuwe prognose is het aantal inwoners in ons land rond 2000 circa 1,4 miljoen hoger dan in de vorige prognoses.

20) Dit tekort gaat gepaard met het feit dat vele jongeren zijn en worden opgeleid voor beroepen buiten de marktsector.

21) *MEV* 1983, op. cit., blz. 85.

22) *MEV* 1983, op. cit., blz. 17.

23) *MEV* 1983, op. cit., blz. 84.

24) Vanaf 1970 is de jaarlijkse toeneming van de investeringen in outillage 7 keer negatief geweest.

tiviteit bleef hierbij enigszins achter, zodat de werkgelegenheid toenam. Sinds het begin van de jaren zeventig zijn de rollen omgedraaid: de produktiviteit neemt gemiddeld genomen sneller toe dan de produktie, zodat de werkgelegenheid daalt. Deze rolverwisseling is gepaard gegaan met een trapsgewijze verlaging in het tempo van de groei. In de jaren 1973-1980 groeide de produktie nog met meer dan 2% per jaar, terwijl het gemiddelde produktiviteitsaccres daarboven bleef. De afgelopen jaren is de groei van de produktie zelfs negatief geweest, bij een lichte stijging van de produktiviteit.

Het Centraal Planbureau heeft de rolverwisseling van produktie- en produktiviteitsgroei destijds tijdig gesignaleerd en daar — via de jaargangentheorie — zijn eigen verklaring aan gegeven (25). Daarentegen is het CPB de trapsgewijze vertraging in het tempo van de groei altijd te optimistisch tegemoet getreden. Zo laat de laatste kolom van tabel 1 zien dat vorig jaar nog een produktiegroei van gemiddeld 1,5% per jaar over 5 jaar werd voorzien.

Volgens de jaargangenmodellen van het CPB zou de technologisch bepaalde produktiviteitsstijging zo'n 4 à 5% per jaar moeten zijn. Voor het verleden komt deze waarde inderdaad overeen met het tempo van de feitelijke produktiviteitsstijging. Vanaf het midden van de jaren zeventig treden er echter verschillen op, die steeds groter worden. Voor een tijdsbestek van enkele jaren kan zo'n vertraging in de feitelijke groei — bij een overigens onveranderlijk hoog tempo van de technische ontwikkeling — nog wel worden verklaard. Voor de lange termijn ligt een verklaring daarentegen minder voor de hand.

Wat de periode 1978 tot en met 1982 betreft, kan worden gezegd dat de groei van de feitelijke produktiviteit in belangrijke mate achterbleef bij het tempo dat voor de jaren 1950 tot en met 1976 is waargenomen. In de eerste plaats is de groei van de reële arbeidskosten bescheiden geweest: zoals uit tabel 1 blijkt niet meer dan gemiddeld circa 1,5% per jaar. Daardoor is macro-economisch gezien een (aanzienlijke) verlenging van de economische levensduur opgetreden, wat een drukkend effect heeft gehad op de (potentiële) gemiddelde arbeidsproduktiviteit van alle jaargangen te zamen. Dit effect is bovendien nog versterkt door het afzwakken van de groei van de investeringen in outillage en transportmiddelen. In de derde plaats kan worden gewezen op de scherpe daling van de bezettingsgraad die — althans in aanvang — in deze jaren moet zijn opgetreden (26). Ook onderbezetting heeft een drukkend effect op het feitelijke verloop van de produktiviteit, met name als de gewoonte c.q. de noodzaak bestaat om overtollige arbeidskrachten niet onmiddellijk te ontslaan.

Het is overigens mogelijk dat de interne arbeidsreserve mede (en misschien wel vooral) op de marginale jaargangen wordt aangehouden. Als dit het geval is, moet rekening worden gehouden met een (direct) positief verband tussen economische levensduur en bezettingsgraad (27). Een daling van de bezettingsgraad leidt dan tot een verkorting van de economische levensduur en omgekeerd. Een belangrijke consequentie hiervan is dat een (aanvankelijke) daling van de bezettingsgraad zich zelf — via de daardoor in gang gezette extra liquidatie van produktiecapaciteit — weer (gedeeltelijk) opheft.

Naast de invloed van bezettingsgraadverliezen op de levensduur, is het trouwens evenzeer mogelijk dat (langdurige) overcapaciteit — vooral als die gepaard gaat met omvangrijke renteverplichtingen — aanleiding geeft tot het rationaliseren (afslanken) van bestaande outillage, ook al bestaat die uit betrekkelijk jonge investeringen. Daarmee wordt de mogelijkheid geschapen om de intact gehouden capaciteit beter te benutten, hetgeen door bij voorbeeld de inschakeling van aanvankelijk overtollige arbeidskrachten gunstig uitwerkt op de ontwikkeling van de produktiviteit. Dit laatste wordt nog versterkt door de komst van nieuwe — meer produktieve — investeringen die op het kleinere totaal van een „afgeslankt” produktie-apparaat een zwaarder gewicht in de schaal leggen.

De zojuist geplaatste kanttekeningen ondersteunen het vermoeden dat op lange termijn geen lage groei van de feitelijke produktiviteit te verwachten valt, als de technische ontwikkeling het tempo blijft volgen dat voor het verleden is waargenomen. Anderzijds is het natuurlijk evenzeer mogelijk dat de groei van de arbeidsbesparende technische ontwikkeling zelf zich

langzaam maar zeker aanpast aan de zich wijzigende omstandigheden, met name aan het lage tempo van de groei van de produktie. In dit verband is één tendentie, zoals die uit tabel 1 spreekt, belangrijk: er begint zich een kentering af te tekenen in de ontwikkeling van de arbeidsinkomensquote. Deze zal naar verwachting gaan dalen, omdat de reële arbeidskosten zich nog gematigder ontwikkelen dan de arbeidsproduktiviteit. Dit vormt een aanwijzing voor het relatief goedkoper (gaan) worden van de factor arbeid. Daardoor zouden ondernemers kunnen worden aangezet tot het ontwikkelen c.q. toepassen van meer arbeidsintensieve technieken, wat tot gevolg heeft dat de groei van de in nieuwe machines geïncorporeerde (arbeidsbesparende) technische ontwikkeling lager wordt. Het duurt dan uiteraard nog geruime tijd voordat de gehele kapitaalvoorraad is vervangen door investeringen met een lagere groei van de technische ontwikkeling, maar de consequentie is in ieder geval wel dat — bij dezelfde te verwachten investeringsvolumina — van het begin af meer nieuwe arbeidsplaatsen ontstaan.

Op het terrein van de (te verwachten) technische ontwikkeling bestaat geen empirisch onderzoek waaruit vrij zeker kan worden afgeleid dat de groei van inderdaad lager wordt. Het is zelfs mogelijk dat op den duur hogere groeivoeten ontstaan, bij voorbeeld door een internationale herallocatie van bedrijfstakken. Hier ligt dus een kwestie waarover grote onzekerheid bestaat. Een en ander kan bovendien niet los worden gezien van de veranderingen in de (categoriale) inkomensverdeling die op lange termijn zijn te verwachten.

5. De arbeidsinkomensquote

De heersende werkloosheid duidt op een onevenwichtige arbeidsmarkt. Het tot stand komen van evenwicht op deze markt wordt volgens het CPB in hoge mate beperkt door de starheid in de loonvorming naar beneden. In het midden van de jaren zeventig heeft het daarmee rekening willen houden door bij zijn middellange-termijnvoorspellingen het effect van de werkloosheid op de lonen op maximaal 3% te stellen. Achteraf is gebleken dat deze ingreep in de loonvormingsfunctie niet correct was. Voor de periode 1974-1978 voorspelde men namelijk een loonstijging van gemiddeld 15,5% per jaar, terwijl de realisaties op gemiddeld 11% per jaar zijn uitgekomen (28). Op grond van deze ervaring heeft het CPB in het begin van de jaren tachtig besloten om van een niet-lineair verband tussen lonen en werkloosheid uit te gaan: bij een laag niveau van de werkloosheid zou het mechanisme van Phillips sterker werken dan bij een hoog niveau (29).

Nu kan men zich na de „mislukte” ingreep van destijds afvragen of het CPB hier wel goed aan heeft gedaan. Is het niet zeer wel mogelijk dat bij een blijvend hoge werkloosheid op den duur relatief geringe loonstijgingen c.q. loondalingen worden gerealiseerd? Voorlopig heeft het CPB het gelijk aan zijn zijde, want bij een zuiver lineair verband tussen lonen en werkloosheid zou de loonvoet in 1982 moeten dalen, terwijl feitelijk een stijging van 6,5% uit de bus komt (30). Het is echter de vraag of dit zo blijft. Ten einde deze kwestie verder uit te diepen, gaan we te rade bij een belangrijk houvast dat de economische wetenschap ons op dit punt biedt: de tendenties op lange termijn zoals die uit de macro-econometrische conjunctuur-structuurmodellen naar voren komen.

Empirische modellen bevatten meestal vele variabelen en een groot aantal vertragingen. Deze maken de voorspellingen op lange termijn complex, waardoor ze soms moeilijk zijn te doorgronden. Wij hebben echter de ervaring opgedaan dat de uitkomsten van de tegenwoordige keynesiaans-neoklassieke modellen wel

25) Zie bij voorbeeld A. van Schaik, *Naar een nieuwe macro-economie*, Leiden, 1981. Ook voor andere landen is — later — de diagnose op basis van de jaargangentheorie bruikbaar gebleken.

26) In 1978 konden wij al een daling van circa 10 punten voorzien. Dit is uiteengezet in hoofdstuk 8 van *Naar een nieuwe macro-economie*.

27) Zie hoofdstuk 1 van *Naar een nieuwe macro-economie*.

28) Volgens een interne studie van het CPB van de hand van H. S. Tjan, *Vintaf-II simulatie over de periode 1960-1978*, 27 november 1980.

29) *De Nederlandse economie in 1985*, op. cit., blz. 129.

30) Zie tabel 1.

redelijk goed zijn te begrijpen 31). Zulke modellen bevatten namelijk één centrale spil, de loonvoet, waar op lange termijn in feite alles om draait. Kent men eenmaal de aard en de omvang van de krachten (de aanhoudende impulsen) die voor een voldoende groot aantal jaren op de economie inwerken, dan is ook de bijbehorende ontwikkeling van de lonen gedetermineerd en daarmee het verloop van belangrijke structuurgetallen, zoals de arbeidsinkomensquote.

In modeltermen gesproken zijn er maar enkele exogene variabelen die tot de krachten kunnen worden gerekend die *essentieel* zijn voor de bewegingen op lange termijn. Tot deze categorie rekenen wij in ieder geval de autonome bestedingen, de wereldhandel, het aantal uitkeringstrekkers en het aantal beroepsgeschikten 32). De buitenlandse prijzen horen hier niet bij, omdat van een voortdurende verandering van deze prijzen in één bepaalde richting geen invloed van betekenis uitgaat op de reële sfeer, ook niet op lange termijn 33). Daarnaast kan van voortdurende autonome loon- en investeringsimpulsen worden betwijfeld of dit krachten zijn die als zodanig op lange termijn werkzaam zijn. Desalniettemin zijn de autonome loonimpulsen het voorbeeld bij uitstek van de kracht die de aard van de bewegingen op lange termijn blootlegt. Daarom geven we eerst een korte karakterisering van de gevolgen van loonimpulsen. Daarbij onderscheiden we twee modelspecificaties, namelijk een *met* de werking van het mechanisme van Phillips en de andere *zonder* het verband tussen lonen en werkloosheid.

Rekening houdend *met* de werking van het mechanisme van Phillips, zullen de effecten van een eenmalige loonstoot op den duur verdwijnen, en tenderen de gevolgen van voortdurende loonimpulsen op lange termijn naar een toestand waarin het werkloosheidspercentage overeenkomstig de impuls is veranderd. De aanpassingsprocessen naar het nieuwe werkloosheidspercentage gaan gepaard met golfbewegingen, waarbij stijgingen en dalingen (van de jaar-effecten) van de werkloosheid elkaar in de loop van de tijd afwisselen.

Zonder de werking van het mechanisme van Phillips zijn de golfbewegingen veel geringer, of zelfs geheel afwezig. Bij een eenmalige loonstoot wordt het effect op de werkloosheid langzaam maar zeker groter, naarmate de tijd voortschrijdt. Bij voortdurende loonimpulsen is dit zelfs in sterke mate het geval. Zonder het verband tussen lonen en werkloosheid krijgen de uitkomsten van de modelberekeningen dus duidelijk een *explosief* karakter. Dit geeft te denken, want het betekent dat op lange termijn allerlei structurele onevenwichtigheden worden voorzien. Daarop zullen in de economie ongetwijfeld reacties optreden, die we niet kunnen voorspellen omdat ze als zodanig niet in de modellen voorkomen. Zonder het verband tussen lonen en werkloosheid lijkt op den duur dus alles mogelijk te zijn.

Nu hebben we de afgelopen tijd kunnen waarnemen dat het maatschappelijk krachtenveld rond de loonvorming danig in beweging is gekomen. De roep om loonmatiging (met alle nuanceringen die daarin zijn aan te brengen) wordt steeds luider. Dit wijst er op dat het mechanisme van Phillips wel degelijk werkt, zij het dat kennelijk verschuivingen zijn opgetreden in de vertering van de samenhang tussen lonen en werkloosheid. Deze ontwikkelingen rechtvaardigen vooralsnog het handhaven van de bestaande modelstructuren. Anders gezegd: het ligt op dit moment nog steeds voor de hand om de lange-termijnvoorspellingen te doen plaatsvinden onder het regime van de werking van het mechanisme van Phillips. Welke zijn dan de tendenties op lange termijn?

Ten aanzien van de krachten die op onze economie inwerken is het in ieder geval zeker dat de beroepsgeschikte bevolking nog geruime tijd blijft groeien, evenals het aantal uitkeringstrekkers. Stellen we deze impulsen op gemiddeld 1% per jaar, dan is de werkgelegenheid in bedrijven *hierdoor* na 18 jaar met circa 14% toegenomen. Terzelfder tijd is de arbeidsinkomensquote met 8 procentpunten gedaald. Dit kan men aflezen uit tabel 2. Deze tabel bevat de „geïsoleerde” effecten van vier voortdurende impulsen van 1% per jaar, namelijk van de autonome bestedingen, de wereldhandel, het aantal uitkeringstrekkers en de beroepsgeschikte bevolking. Om een veelheid aan cijfers te vermijden, hebben we ons beperkt tot het rapporteren van de resultaten op drie peildata, namelijk de jaren 6, 18 en 30. Verder is volstaan met het noemen van de gecumuleerde jaareffecten op slechts negen variabelen 34). Alle cijfers zijn gecumuleerde *procentuele* effecten, behalve die voor de levensduur (jaren), de bezettingsgraad (procentpunten), de arbeidsinkomensquote (procentpunten) en het saldo op de goederenrekening van de betalingsbalans (procenten van het nationale inkomen).

De spoorboekjes zijn berekend met het Vintafmodel van het Centraal Planbureau, dat voor dit doel zodanig is aangepast dat een basisprojectie van volkomen gelijkmatige groei kon worden opgesteld 35). Daardoor zijn de cijfers gevrijwaard van eventuele

31 Deze ervaring is neergelegd in A. van Schaik, *Inleiding tot de empirische macro-economie, deel 2* (verschijnt binnenkort).

32) Tot de autonome bestedingen rekenen wij het volume van de materiële overheidsconsumptie, het volume van de overheidsinvesteringen en het volume van de investeringen in woningen.

33) Zie hierover onze *Inleidingen tot de empirische macro-economie*.

34) De omschrijving van de variabelen komt overeen met die in tabel 1.

35) De berekeningen zijn uitvoerig toegelicht in *Inleiding tot de empirische macro-economie, deel 2*.

Tabel 2. De belangrijkste spoorboekjes voor de lange termijn a)

Jaar	Werkgelegenheid b)	Loonvoet b)	Consumptie b)	Productie b)	Levensduur c)	Reële arbeidskosten b)	Bezettingsgraad d)	Arbeidsinkomensquote d)	Saldo betalingsbalans d)
<i>Autonome bestedingen</i>									
6	0,2	1,3	0,5	0,4	- 0,0	0,2	0,2	- 0,0	- 0,7
18	0,5	6,7	3,0	1,4	- 0,3	1,6	0,1	0,5	- 2,2
30	0,7	14,9	6,8	2,4	- 0,8	4,1	0,1	1,5	- 4,2
<i>Wereldhandel</i>									
6	0,6	4,6	1,8	1,3	- 0,1	0,5	0,7	- 0,1	0,5
18	1,5	21,7	9,8	4,4	- 0,9	5,3	0,4	1,6	0,9
30	1,6	44,0	19,8	6,6	- 2,3	12,1	0,4	4,8	0,4
<i>Uitkeringstrekkers</i>									
6	- 0,3	1,3	0,5	- 0,1	- 0,1	0,5	0,0	0,2	- 0,2
18	- 0,4	2,3	1,2	- 0,2	- 0,1	0,7	0,0	0,3	- 0,4
30	- 0,5	3,6	2,2	- 0,1	- 0,2	1,1	0,0	0,4	- 0,7
<i>Beroepsgeschikten</i>									
6	3,6	- 14,9	- 4,2	1,8	1,0	- 6,3	- 0,1	- 2,8	1,5
18	14,7	- 48,3	- 10,4	9,4	3,7	- 19,8	- 0,2	- 8,4	5,4
30	26,5	- 79,9	- 14,1	18,1	6,2	- 32,7	- 0,3	- 13,4	9,1

a) Berekend met een eigen versie van het Vintafmodel van het Centraal Planbureau. Voor een uitvoerige toelichting zij verwezen naar A. B. T. M. van Schaik, *Inleiding tot de empirische macro-economie, deel 2, dat binnenkort verschijnt.*

b) Gecumuleerde procentuele jaareffecten.

c) Gecumuleerd effect in jaren.

d) Gecumuleerde niveau-effecten. De cijfers in de laatste kolom hebben betrekking op de goederenrekening van de betalingsbalans.

echo-effecten van ongelijkmatige ontwikkelingen in het verleden.

De tabel laat zien dat het model op lange termijn weinig verrassingen biedt. Zo blijkt bij voorbeeld dat de tekens van de effecten in de jaren 18 en 30 altijd hetzelfde zijn. Belangrijk is ook de vaststelling dat op lange termijn altijd een *positief* verband aanwezig is tussen lonen en consumptie en tussen lonen en arbeidsinkomensquote. Dit laatste komt omdat een (aanhoudende) stijging van de loonvoet gepaard gaat met een opwaartse druk op de reële arbeidskosten, die de gelijktijdige stijging van de gemiddelde arbeidsproductiviteit te boven gaat (36). De berekeningen bevestigen tevens het bekende inzicht dat het Vintafmodel in hoge mate een *aanhoudmodel* kan worden genoemd. Dit blijkt uit de ontwikkeling van de bezettingsgraad, die in alle spoorboekjes tegen het oorspronkelijke niveau aanleunt.

Het teken dat het (endogene) effect op de lonen op lange termijn aanneemt, is afhankelijk van de aard van de impuls. Het is duidelijk dat (aanhoudende) bestedingsimpulsen de lonen doen stijgen. Daarentegen zet de kracht die van een voortdurende toename van de beroepsbevolking uitgaat de lonen onder druk. Hiervoor zorgt het verband tussen lonen en werkloosheid. Zonder de werking van het mechanisme van Phillips zou de werkloosheid in het 30ste jaar van het spoorboekje met betrekking tot het aantal beroepsgeschikten al zijn opgelopen tot circa 800.000 mensjaren. Met het verband tussen lonen en werkloosheid is dit aantal aanzienlijk geringer: namelijk circa 80.000. Dit is overigens de grootste verandering van de werkloosheid die in de onderzochte spoorboekjes voorkomt, hetgeen er op duidt dat het verband tussen lonen en werkloosheid voldoende sterk is om op termijn een grote mate van (herstel van) evenwicht op de arbeidsmarkt af te dwingen (37).

Dit laatste blijkt ook als de verschillende impulsen gecombineerd worden gezien. Zo kan men bij voorbeeld geïnteresseerd zijn in de effecten van een groei (extra boven die van de basisprojectie van volkomen gelijkmatige groei) met 1% per jaar van het aantal uitkeringstrekkers en de beroepsgeschikte bevolking en van een (mindere) groei van 1% per jaar van de autonome bestedingen en de wereldhandel. Gebruik makend van tabel 2 ontstaat na 18 jaar dan het volgende beeld:

● werkgelegenheid +12,3
● loonvoet -74,4
● arbeidsinkomensquote -10,2
● betalingsbalans + 6,3

Los van de ontwikkelingen in de basisprojectie neemt de werkgelegenheid in bedrijven dus met circa 1 miljoen arbeidsjaren toe, hetgeen voldoende is om de groei van de beroepsbevolking

te absorberen. De groei van de werkgelegenheid gaat overigens wel gepaard met een aanzienlijke daling van de arbeidsinkomensquote. Dat was te verwachten. Wellicht verrassender zijn de overschotten op de betalingsbalans. Deze komen gespiegeld terug in een aanhoudende daling van het financieringstekort van de overheid. Zo'n ontwikkeling is voor het verleden niet waargenomen en voor de toekomst ook niet te verwachten. Deze onevenwichtigheid wijst er op dat óók in dit geval edoogen een of meer krachten kunnen ontstaan die het model niet voorziet.

Wat dit laatste betreft, is het niet onaannemelijk om te stellen dat de overheid zich genoodzaakt voelt om daadwerkelijk in te spelen op de (kennelijk bestaande) tendenties tot herstel van evenwicht op de arbeidsmarkt. Deze verwachting wordt nog versterkt door de klemmende aanwezigheid van een groot aantal werklozen in de uitgangpositie van de lange termijn. Voor de overheid ligt daartoe een aangrijpingspunt in het beperken van haar beslag op de middelen van de particuliere sector. De spoorboekjes suggereren dat een forse beperking op den duur tot de mogelijkheden behoort. Afgaande op het verloop van het financieringssaldo, zou de belastingdruk zelfs *voortdurend* kunnen worden verlaagd *zonder* dat het financieringstekort in procenten van het nationale inkomen in de loop van de tijd enige wijziging ondergaat (38). Kennelijk appelleren beleidsaanbevelingen — zoals die van Schouten — waarin loonmatiging wordt gecombineerd met een verlaging van de collectieve-lastendruk, aan de aard der dingen, vooral op de langere termijn.

A. B. T. M. van Schaik

36) Het effect op de gemiddelde arbeidsproductiviteit is *bij benadering* gelijk aan het verschil tussen het effect op de productie en het effect op de werkgelegenheid.

37) De cijfers van tabel 2 zijn representatief voor de bewegingen op lange termijn bij verschillende specificaties van de institutionele automatiseren. Het verschillend specificeren doet aan de geschetste tendenties weinig af, omdat de loonvoet altijd de richting uitgaat die door de impuls (of het samenstel van impulsen) wordt aangegeven.

38) Een van de instrumenten om het financieringstekort in procenten van het nationale inkomen constant te houden is het verlagen van het tarief van de loonbelasting. Daarmee rekening houdend, zullen de overschotten op de betalingsbalans weliswaar niet verdwijnen, maar ze bereiken geen grotere omvang dan die welke nodig is om de beoogde ontwikkelingshulp te kunnen financieren. Over de verdere gevolgen van zo'n accommoderende belastingpolitiek kunnen we kort zijn: die zijn van dezelfde aard als de verschillen tussen het spoorboekje van de voortdurende loonmatiging, aangevuld met belastingverlaging. Men vergelijk hiervoor de verschillen tussen de tabellen 1 en 2 in A. van Schaik, Drie vormen van werkloosheidsbestrijding opeenvolgend beschouwd, *ESB*, 30 juni 1982.